
УДК 37(477):929 Морачевський П.С.+002(477)(09)+81(470.23–25):929 Срезневський І.І.

Тетяна Котенко (м. Київ)

ЩО МОЖЕ БУТИ СВЯТІШЕ ДЛЯ СЕРЦЯ НАРОДУ, ЗА СЛОВО БОЖЕ РІДНОЮ МОВОЮ! *

**(Листи П.С. Морачевського до І.І. Срезневського
1862, 1864, 1874 рр.)**

У статті подано короткий огляд історії долі перекладів П.С. Морачевського Святого Письма українською мовою (1860–1865). Уперше представлено широкій громадськості листи П.С. Морачевського до І.І. Срезневського 1862, 1864 та 1874 рр., у яких ідеться про переклади українською мовою книг Святого Письма та спроби їх оприлюднення; роздуми перекладача про значення Божого слова, писаного рідною мовою, та корисність його праці для українського народу.

Ключові слова: листування П.С. Морачевського та І.І. Срезневського, Святе Письмо, переклад українською мовою.

Пилип Семенович Морачевський (1806–1879) [5; 7; 10; 14] увійшов в історію української культури як перший перекладач книг Нового Завіту та Псалтиря українською літературною мовою середини ХІХ ст. Його переклади і сьогодні залишаються одними з найкращих, проте доля їх сумна, вони так і не опубліковані й досі зберігаються в рукописах. Деякі їхні тексти ще не віднайдені чи взагалі втрачені.

П. Морачевський протягом 1860–1865 років переклав такі книги Святого Письма: Євангеліє (1860), Діяння святих апостолів (кінець 1861 — початок 1862), Послання святих апостолів (1862–1863, місце знаходження невідоме), Апокаліпсис (1864) та Псалтир (кінець 1864 — травень 1865). Перекладач працював над удосконаленням текстів, тому вони мали не одну редакцію перекладу, зокрема, Євангеліє — 1861 р. та 1864 р.; Діяння святих апостолів — 1864 р. [3].

* Переклад цитати з листа П.С. Морачевського до І.І. Срезневського від 18 грудня 1862 р. [2: арк. 24 зв.].

Розпочав П. Морачевський роботу над перекладом українською мовою євангельських текстів у 1860 році. 28 вересня того ж року переклади текстів Євангелій від Матвія та Івана були відправлені з листом до митрополита Петербурзького і Новгородського Ісидора з проханням оцінити його працю й благословити на продовження роботи над перекладами Євангелій від Марка та Луки й посприяти в опублікуванні Євангелія українською мовою. Але відповідь 14 жовтня 1860 р. була невтішною: митрополит передав думку Св. Синоду, висловивлену йому при приватному зверненні, про те, що ні переклад П.С. Морачевського, ні когось іншого не може бути дозволений до друку [5: 467–469]¹. Незважаючи на це, П.С. Морачевський завершив переклад Євангелій від Луки та від Марка і, маючи тверде переконання, що український православний народ повинен читати Біблію своєю мовою, в кінці 1861 р. надіслав, проте без будь-яких прохань, повний текст перекладу Євангелія до Відділення російської мови і словесності Імператорської академії наук [5: 459–479]. Отримавши схвальний відгук, П.С. Морачевський офіційно звернувся, через І.І. Срезневського² до Академії з проханням розглянути з наукового погляду його переклад Євангелія і допомогти в одержанні від Св. Синоду дозволу на його видання. Вже на засіданні Відділення 8 лютого 1862 р. було заслухано схвальну доповідь академіка І.І. Срезневського про працю П. Морачевського [1: арк. 4 зв. 6; 5: 472–475]. Тоді ж було вирішено надрукувати переклад Євангелія П.С. Морачевського в одному з видань Академії наук, а для цього направити рукопис Президенту академії з рецензією, яку мали скласти троє знавців української мови: академіки О.Х. Востоков, О.В. Нікитенко та І.І. Срезневський. Окремий відгук О.В. Нікитенка було зачитано на засіданні Відділення 24 лютого 1862 р. Пізніше, у спільній рецензії видатні вчені високо оцінили переклад П.С. Морачевського, розглянувши його у філологічному та морально-релігійному аспектах [1: арк. 2 зв.–3 зв.; 5: 475–476; 9: 71–73, дод. 7]. На цій підставі 27 лютого 1862 р. Відділення ухвалило направити праці П. Морачевського до Св. Синоду Російської православної Церкви для подальшого її розгляду з теологічних засад і проханням дозволу на видання Євангелія українською мовою [1: арк. 3 зв.; 5: 476–477]. Уже 16 березня 1862 р., за розпорядженням Президента Імператорської Академії наук, переклад Євангелія направлено до Св. Синоду, а 22 липня — зошит із виправленнями до тексту перекладача. 19 травня 1862 р. на засіданні Відділення розглядали надісланий П. Морачевським переклад Діань Св. Апостолів. 24 листопада 1862 р. на засіданні Відділення зачитали надіслане керуючим справами Св. Синоду відношення. Хоча його зміст невідомий, але відмови в ньому не було, про що свідчить той факт, що на засіданні 15 грудня 1862 р. зачитували листа П. Морачевського, в

¹ Це ставлення Св. Синоду П.С. Морачевський прокоментував у листі до І.І. Срезневського від 25 січня 1862 р. [2: арк. 22–23].

² Там само у листі від 25 січня 1862 р. [2: арк. 21 зв. — 23 зв.].

якому він цікавився долею свого перекладу, і в зв'язку з цим прийнято рішення: просити Президента академії посприяти прискоренню справи у Св. Синоді, про що І.І. Срезневський особисто сповістив перекладача. П. Морачевський у листі до І.І. Срезневського від 18 грудня 1862 р. дякував йому за участь і підтримку в цій справі, завдяки чому знову взявся за переклад Послань Св. апостолів. Він також писав, що працює над новою роботою — за Старим Завітом укладає українською мовою «Священну Історію» в двох частинах для читання і науки українському народу, ретельно слідуючи за старозавітними текстами, що буде це та ж Біблія, тільки скорочена. Разом із листом автор надіслав і першу частину Священної Історії з проханням розглянути її, і, за позитивної рецензії, допомогти з виданням усього тексту, чорновий варіант якого вже був готовий. П. Морачевський знову звертався з проханням посприяти в отриманні дозволу для публікації його перекладів Євангелія та Діянъ апостольських [2: арк. 23 зв.–26 зв.].

Незважаючи на схвальні відгуки вчених Імператорської академії наук, Св. Синод вагався з дозволом на друк Євангелія українською мовою, мабуть, у зв'язку з розгортанням антиукраїнських подій, пов'язаних із підготовкою Валуєвського циркуляра щодо друкування книг українською мовою [4: 50]. Потім, 18 липня 1863 р., з'явилося таємне розпорядження міністра внутрішніх справ П. Валуєва про заборону друку будь-яких релігійних чи навчальних книг українською мовою. Згідно з цим обговорення питання про видання Нового Завіту у перекладі П.С. Морачевського було призупинене. Основною причиною появи Валуєвського циркуляру стало українське національно-культурне відродження кінця 50-х — початку 60-х рр. XIX ст., яке позначилося передусім набуттям українською мовою поліфункційності, виходом її у високу літературу, науку, законодавство, публіцистику і особливо — церкву. Україномовні переклади П.С. Морачевського безпосередньо стали поштовхом до появи цього циркуляру [11; 12; 13: 34].

3 січня 1864 р. Св. Синод видав наказ про заборону друкувати Євангеліє українською мовою в перекладі П.С. Морачевського. Рукописи перекладача повернули до Академії наук 27 січня 1864 р.

Після відмови Св. Синоду П.С. Морачевський 26 лютого 1864 р. надіслав листа до І.І. Срезневського, але, незважаючи на обставини, не полишив богоугодної й потрібної для українського народу справи й вислав із листом і переклад Апокаліпсиса, який називав поетично-релігійним твором, він був дуже задоволений своїм перекладом [2: арк. 26 – зв. 28]. На засіданні Відділення руської мови і словесності Імператорської академії наук 12 березня 1864 р. академік І.І. Срезневський зачитав цього листа, в якому П.С. Морачевський пропонував взяти на зберігання до Академії його не дозволений до друку переклад Нового Завіту, а також просив прислати йому повернутий Св. Синодом рукопис Євангелія й Діянъ апостольських, обіцяючи надіслати взамін інший повний екземпляр перекладу Нового Завіту. Академія охоче на це погодилася [1: арк. 2–2 зв.]. 3 грудня 1864 р. П.С. Морачевський від-

правив до Академії текст нової редакції перекладу Нового Завіту з супровідним листом, де просив дати рецензію, що й було розглянуто на засіданні 7 січня 1865 р. А на засіданні 12 травня 1865 р. вже зачитували супровідного листа П.С. Морачевського до перекладу українською мовою Псалтиря, який він також просив розглянути й передати на зберігання до Академічної бібліотеки. Текст Псалтиря аналізував академік О.В. Нікитенко [1: арк. 2 зв.]. 20 травня 1865 р. Відділення російської мови і словесності Імператорської академії наук повідомило П.С. Морачевському, що надіслані ним переклади українською мовою двох книг Нового Завіту і Псалтиря отримані й передані на зберігання до академічної бібліотеки [8: арк. 1 зв.]³.

Передаючи свої переклади текстів Святого Письма до бібліотеки П. Морачевський мав надію, що їх колись видадуть і вони послужать українській духовній і просвітницькій справі. Але час спливав, і 1 серпня 1874 р. П.С. Морачевський, уже будучи в похилому віці, наважився звернутися з листом до І.І. Срезневського за порадою й проханням посприяти в придбанні Академією його авторського права на переклад Нового Завіту та Псалтиря у зв'язку з тим, що він хоче матеріально допомогти онукам і дочці (Анастасії), яка овдовіла й залишилася на його утриманні, оскільки його переклад Святого Письма зберігається в Академії не знаний українським народом і немає надії, що він буде виданий... [2: арк. 28–29].

Далі публікуємо тексти листів * П.С. Морачевського до І.І. Срезневського 1862, 1864 та 1874 рр., надіслані з м. Ніжина та с. Шняківка, Ніжинського повіту, за автентичними копіями, зробленими 1898 р. з оригіналів листів, наданих із сімейного архіву В.І. Срезневським, сином І.І. Срезневського. Оригінали листів, — долучені до “Выписок по вопросу о переводе на украинский язык евангелия, исполненном Ф.С. Морачевским”, — зберігаються у відділі рукописів Бібліотеки Російської Академії наук (БАН) (м. Санкт-Петербург), під шифром 26.2.364 [2].

Нежин 25 янв. 1862 г. [2: л. 21 об. –23 об.].

М. Г.⁴ Измаил Иванович!

Мысль о переводе Нового Завета на малорос. яз. несколько лет уже занимает меня.

Пока я был на службе, нельзя было и думать заняться приведением ее в исполнение; и уже вышедши в отставку, я принялся за нее с новым усердием, как за дело, давшее мне серьезное занятие и меня интересующее. Чтобы успокоить себя, что труд мой не будет напрасен, я первые опыты моего перевода Евангелия, в виде образца, представил в 1860 году

³ у 1901 р. їх включено до інвентарного опису рукописів, що зберігаються в бібліотеці [6].

⁴ М.Г. — милостивый государь (Ред.).

* Для зручності читання у нижченаведених листах закінчення слів на **-аго-** подано як **-ого-**, **-его-**; закінчення **-ея-** як **-еє-**; **-ія-** — як **-іє-**; **-ыя-** — як **-ые-**; **-ия-** — як **-іє-**; **-ья-** — як **-ія-**. Букву **і** передано як **и**; **ѣ** — як **е**, а наприкінці слів опущено; сполучення **-зс-** передано як **-сс-**. Слова, писані з великої літери, пунктуацію та скорочення слів збережено.

Митрополиту Исидору и просил благословения его на совершение этого труда. Ответ Митрополита несколько по (л. 21 об.) // колебал мою ревность. Он писал мне; удержать у себя рукопись: “По частном Советании с Св. Синодом, извещаю Вас, что перевод Евангелия на Малорос. яз., ваш или чей бы то ни было, к печатанию допущен быть не может”. Но при мысли о приближающемся тысячелетии России, памяти которой я хотел посвятить перевод мой, считая его вполне соответствующим этому знаменательному случаю, в уме моем мелькнула мысль возможности издания Малорос. Евангелия — и я с тем большею энергией опять за него принялся. И вот с помощью Божьей, окончил перевод Евангелия, и представил его в Вашу Академию, а теперь перевожу деяния Апостольские, которых 10 глав у меня вчерне уже готовы.

Столько лестный для меня прием Академиею моего труда до того ободрил меня, что даже если бы Академия Наук встретила препятствия к изданию (л. 22) // я буду с прежним же усердием продолжать мой перевод и представлю в Академию, если не для издания, так по крайней мере для хранения и для известности, что Новый Завет Христа Спасителя на Малорос. языке есть, хотя Малороссия не знает его и пользоваться им не может. Отчего мы не можем иметь Евангелие на своем языке, — я никак понять не могу — особливо теперь, при повсеместном распространении грамотности? Славянское и Русское Евангелие не скажу, что не понятны для нашего необразованного народа, хотя и это отчасти справедливо, и даже не только иногда в отношении простого народа, но такое ли бы действие на душу его произвело Евангелие на языке родном, совершенно понятном и ясном и для каждого безграмотного, языке, с которым сроднились, срослись и, так (л. 22 об.) // сказать слились с его плотью и кровью все его понятия, идеи, мысли, впечатления! Я смотрел на мой труд, как на дело полезное и богоугодное, что выразил даже после и в письме к Митрополиту, когда просил его возвратить мне представленные ему первые мои опыты перевода. Я сказал ему даже, что перевод Евангелия на Малор. яз. до того считаю делом богоугодным, что оставляю его детям моим, в знак моего благословения, которым буду просить им благословения у Бога. Вот отчего я столько утешен был, прочитав в отзыве ко мне Академии наук, что и высшее в России ученое общество также, как и я смотрит на мой труд, и приняло его с таким отрадным для меня сочувствием — чего особенно и добивался и за что с глубочайшим чувством признательности благодарю (л. 23) // Вас, Измаил Иванович, и всех членов Академии.

Мне кажется, что настоящий, столько важный для России, случай празднования ея тысячелетия весьма может благоприятствовать изданию моего перевода, если Академия Наук признает его достойным, и отрадно надеяться, что Академия своим влиянием устранит непостижимые для меня препятствия и найдет к тому средства. С этим я обращаюсь теперь в Ак. Н., представляя во всяком случае рукопись мою в полное ея распоряжение.

С иск[ренним почтением] Ф. Морачевский. (л. 23 об.)

Деревня Шнаковка, 18 дек. 1862 г. [2: л. 23 об. – 26 об.].

М. Г. Измаил Иванович!

Не умею выразить Вам моей сердечной благодарности за Ваше доброе участие в представленных мною в (л. 23 об.) // Академию переводов моих и в моем полуавторском положении. Получив письмо Ваше, я вновь ободрился, и готов продолжать перевод Посланий, к которому давно уже охладел было вовсе. Но теперь я принялся за новый почти подобный прежнему труд. Сижу над Библиею Ветхозаветною, и по ней составляю Священную Историю для чтения и науки нашему людови Украиньскому, на его же языке, не пропуская никаких сколько-нибудь интересных рассказов, и оставляя только излишние, часто встречающиеся в Библии повторения и родословия. Это будет у меня та же Библия, только сокращенная, потому что я большею частью держусь даже текста библейского. Две части — 1, от создания мира до исхода израильтян из Египта, и 2 — От Исхода до Царей — вчерне у меня совершенно готовы; а первая, как раз ко дню получения (л. 24) // Вашего письма, и набело списана, — и потому теперь же я отправляю ее в Вашу Академию, которую покорнейше прошу рассмотреть ее, и, если окажется годною, издать, о чем просил и прошу и за переводы мои Евангелия и Деяний Апостольских. Видите, я все берусь за такой труд, которого издание может быть затруднительно, а потому и обращаюсь в Академию, чтобы иметь ее посредницею между лицами затрудняющими и моими трудами, в чистоте, непорочности и пользе коих не один, как видно, я убежден. — Что может быть Святее для сердца народа, назидательнее для доброй его нравственности и полезнее для развития его ума, как слово Божье, на языке родном, совершенно понятном, с которым срослись и слились все его идеи, понятия, суждения и впечатления! И неужели издания таких книг у нас, в наше время цивилизации и прогресса, (л. 24 об.) // может еще встречать затруднения? В прошлом веке Преподобный Тихон Задонский имел благую мысль сам перевести Евангелие на Народный язык, считая это делом достойным своего подвижничества, богоугодным и полезным; а мы теперь, поднявшиеся так высоко против прошлого века всеми силами духовными и нравственными, чуждаемся таких изданий и даже восстаем против них, как против распространения какой-нибудь антихристианской ереси? Странно как то, чтобы не сказать — дико. Правительство хлопочет об улучшении быта народного, все умные головы заговорили и в журналах и в газетах о развитии и образовании народа: как же ему развиваться и образоваться, когда нет у него родных, понятных для него учебников и книг для чтения? Воскресные школы, сельские училища могут научить только гра (л. 25) // моте, т.е. читать с грехом пополам, да как-нибудь писать. Что же читать нашему письменному люду, когда под руками у него нет ни одной интересной книги? Неужели же русские повести и романы? И неужели эти повести и романы назидательнее и полезнее для ума и нравственности, чем слово Божье, в котором человек всегда найдет и ответ на свои чувства, и правело для всех случаев жизни и разрешение всех своих недоумений и утешение в своей скорби?

Непостижимо, чтоб издание слова Божья, вместо покровительства и сочувствия, встречали затруднения, как какие-нибудь вредные, убивающие нравственность народную, сочинения! Это ослепление, возмущающее душу!

Но к чему так жарко говорю и столько распространяюсь в этом перед Вами, (л. 25 об.) // достойнейший Измаил Иванович, который яснее меня понимаете и цените это дело? О прочих сочинениях моих, так как они почти вовсе неизвестны свету, и упоминать не к чему. Много у меня есть, даже томов рукописных и стихов и прозы, от суетливой скамьи студенческой или даже гимназической до покойного, безмятежного кресла отставного, или иначе, от русых кудрей до седых волос писанных для собственного своего какого-то внутреннего удовольствия, а не для света, в которых вся жизнь моя, как в светлом зеркале отразилась, и которые потому я и теперь перелистываю иногда не без сердечного трепета и увлечения; но это более по живым воспоминаниям моего минувшего, улетевшего, невозвратимого. Если я хлопочу теперь у Вас за издание представленных мною рукописей, то это собственно потому, что вполне сознаю пользу и важность их для нашего народа. (л. 26) //

Выписки из Евангелия Вам посылаю: вложены в мою рукопись. Из выбранного мною выбирайте любое. Когда донесение Ваше в Академию об моем Евангелии будет напечатано, то Вы меня очень обяжете, если и мне экземпляр пришлете.

Извините ради Бога за бумагу, на какой пишу к Вам: я живу теперь у зятя в деревне, в 40 верст. от города Не[жжина] (л. 26 об.).

Нежин 26 фев. 1864 г. [2: л. 26 об. –28].

М.Г. Измаил Иванович!

Погиб для меня трехгодичный труд мой, над которым я, с такою любовью, в поте лица моего, работал; но какой-то внутренний голос убеждает меня, что он не должен погибнуть для света, что настанет же время, когда он не встретит таких неожиданных и не постижимых препятствий. Сильно восстали (л. 26 об.) // против него, как против противозаконной и противурелигиозной моей затеи. Мог ли я ожидать, что такое истинно, казалось бы, христианское, доброе и полезное дело принесет мне не одобрение и сочувственный привет, а ничем не заслуженный мною укор и какие-то, Бог весть откуда взятые и ни на чем не основанные наветы? Я, впрочем, самим Архиереям отвечал, что в душе моей невольно шевелится при этом горькая мысль: такова участь Слова Божья в свете — от первого божественного нашего Учителя и Его Апостолов даже до днешнего дня.

Вот что я думаю теперь сделать, и в этом покорнейше прошу Вашего доброго совета. Так как Академия Наук почтила меня теплым сочувствием своим к моему труду, и тем ободрила меня на его продолжение, то ей готов я посвятить весь труд мой и пред (л. 27) // ставлю рукопись моего перевода всего Нового Завета, чтобы она хранилась в ней как библиографическая рукопись. Если Св. Синод воротил в Академию мой первый экземпляр Евангелия и Деяний Апостольских, то я

буду просить Академію возвратить его мне; а ей вышлю другой, значительно исправленный, полный экземпляр Нового Завета, который у меня совершенно уже окончен. Вы меня крайне обяжете, если потрудитесь сообщить мне Ваше мнение по этому случаю.

А чтобы показать Вам, как шло у меня дело мое до конца, мог приятно представить Вам, глубокоуважаемый мною Измаил Иванович, прилагаемый при сем экземпляр моего перевода Апокалипсиси [!]. Не знаю, как Вы его найдете; но я сам очень им доволен и люблюсь им в народной Малороссийской нашей речи, как поэтически-религиозным (л. 27 об.) // произведением. (л. 28)

С п[очтением] Ф. Морачевский.

д. Шнаковка, Нежинского уезда. 1 августа 1874 г. [2: л. 28–29].

М. Г. Измаил Иванович!

Много лет прошло с тех пор, как рукопись моя перевода Нового Завета, и Псалтыри на Малорос. яз. представлена мною в Академию и я имел удовольствие возобновить мое знакомство с Вами. И до этого времени моя рукопись хранится в Академии без всякого следа своего существования, и не предвидится никакой надежды, чтобы она когда-нибудь показалась на свет божий и сказала бы мне за все труды мои над нею: спасибо.

Митрополит Арсений, выслушав мои опровержения на его возражения против ней, сказал мне, наконец: “не вовремя Вы затеяли это дело (это было в 62 или 3 году)... Подождите... оно совершится, но только не теперь и не так еще скоро”... А (л. 28) // между тем время идет и я видимо начинаю дряхлеть, а вокруг меня сиротствующая семья, мои внуки, дети моей дочери — вдовы. О себе я не думаю, мне ничего не нужно: с моим пенсионом скромно, но безбедно можно прожить оставшиеся годы жизни, а сыновья мои на службе. Для тех сирот мне хотелось бы чем-нибудь быть полезным, пока я живу еще на свете. И потому нередко мне приходит на мысль: не купил ли бы кто-нибудь моей рукописи: т.е. права моей литературной собственности на нее, — что бы мне, при жизни моей, было по крайней мере известно, чем она может быть мне полезна. И конечно в этих случаях на первом плане моих мыслей мне представляется Ваша Академия. Чем дальше уходит время и силы мои более слабеют, тем чаще и неотступнее (л. 28 об.) // является в уме моем эта мысль. И я решаюсь, наконец, обратиться к Вам, глубокоуважаемый мною Измаил Иванович, как к человеку, принявшему и в первое время столько самого живого участия в моем деле. Не откажите мне и теперь в Вашем добром совете и участи.

С иск[ренним почтением] Ф. Морач[евский]. (л. 29) //

1. Выписки из протоколов заседаний Отделения Русского языка и Словесности Императорской Академии Наук (СПб) 1862–1865 гг. по вопросу о переводе на украинский язык евангелия, исполненном Ф.С. Морачевским, а также «Мнения Академии Наук о переводе Евангелия на украинский язык» и «Записки акад. Срезневского». —

- Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, архів В.П. Науменка, ф. II, № 3124. Копії. [Кін. XIX ст.]. — 6 арк.
2. Выписки по вопросу о переводе на украинский язык евангелия, исполненном Ф.С. Морачевским. 24. VIII. 1898 г. СПб. — Отдел рукописей Библиотеки Академии наук России (БАН), шифр 26.2.364. — 34 л.
 3. *Гнатенко Л. А, Котенко Т.І.* Переклади Пилипа Морачевського книг Нового Завіту та Псалтиря українською мовою середини XIX ст., збережені за оригіналами і списками у книгосховищах Росії та України // Рукописна та книжкова спадщина України. — К., 2007. — Вип. 12. — С. 154–177.
 4. *Миллер Алексей.* “Украинский вопрос” в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века). — СПб.: Алетей, 2000. — 260 с.
 5. *Науменко В. Ф.* Морачевский и его литературная деятельность // Київська старина. — К., 1902. — Т. 79. — Ноябрь. — С. 171–186; — Декабрь. — С. 459–479.
 6. Охранная опись рукописного отделения Библиотеки Императорской Академии наук [Текст]. — Т. 1: Книги Священного писания. С приложением четырех таблиц снимков / [Сост. В. И. Срезневский]. — СПб., 1905. — 70 с., I–IV табл.
 7. *Пилип Морачевський.* Твори / Упоряд. текстів, авт. передм. та доповн. прим.: П. Хропко, Ф. Кейда. — К.: Логос, 2001. — 337 с.
 8. Письмо Я. Грота к Ф. Морачевскому, 20 мая 1865 г. // Письма Н. Плетнева и Я. Грота с Отделения Русского языка и Словесности Императорской Академии Наук (СПб) к Ф. Морачевскому. 1862, 1865 гг. — Институт рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, архів В.П. Науменка, ф. II, № 3125. Копії. [Кін. XIX ст.]. — 1 арк.
 9. *Самойленко Г.В.* Пилип Морачевський — поет, драматург, перекладач. — Ніжин : ТОВ «Наука-сервіс», 1999. — 84 с.
 10. *Самойленко Г.В.* Пилип Семенович Морачевський (до 200-ліття від дня народження педагога і письменника). — Ніжин : Віддр. ПП Лисенко М. М., 2006. — 95 с.
 11. *Стародуб А.* До питання про вплив дискусії щодо доцільності видання українського перекладу Святого Письма на генезу Валуєвського циркуляру 1863 року // Тези виступів учасників Всеукраїнського “круглого столу” “Сарбейвські читання” (К., 30 січня 2003 року). — К., 2003. — С. 63–65.
 12. *Стародуб А.* Євангеліє та циркуляр. Переклад Четвероєвангелія Пилипа Морачевського як одна з причин появи Валуєвського циркуляру 1863 року // Високий Вал. — Чернівці, 4 вересня 2006. Інтернет видання: <http://www.sian.ua.info/index>. — Назва з екрану.
 13. *Стебницький П.* Очеркъ развития действующаго цензурнаго режима въ отношеніи малорусской письменности // Обь отмене стесненій малорусскаго печатнаго слова / Императорская Академія Наукъ. — СПб.: тип. Императорской Академіи Наукъ, 1905. — Прилож. I. — С. 29–45.
 14. *Шевелів Б.* «Чумаки» Филимона Галузенка й справжній автор цієї поеми // За століт: Матеріали з громадського і літературного життя України XIX і початків XX століття. — Харків–К.: Держ. вид-во України, 1930. — Кн. 6. — С. 17–106.

Tetyana Kotenko (Kyiv)

WHAT CAN BE MORE SACRED FOR THE HEART OF A NATION
THAN THE WORD OF GOD SPOKEN IN THE MOTHER TONGUE!
(Letters of P.S. Morachevsky to I.I. Sreznevsky 1862, 1864, 1874 years)

This article presents the short review of creation and life story of the Ukrainian translations of the New Testament and Psalter by P.S. Morachevsky. For the first time, we are unveiling the letters of P.S. Morachevsky to I.I. Sreznevsky about the Bible translation and attempts to publish it in 1862, 1864 and 1874. This article also contains thoughts about the meaning and significance of the Bible in Ukrainian and the beneficial impact of P.S. Morachevsky's work on Ukrainian people.

Key words: P.S. Morachevsky to I.I. Sreznevsky, the New Testament and Psalter, translation, letter.